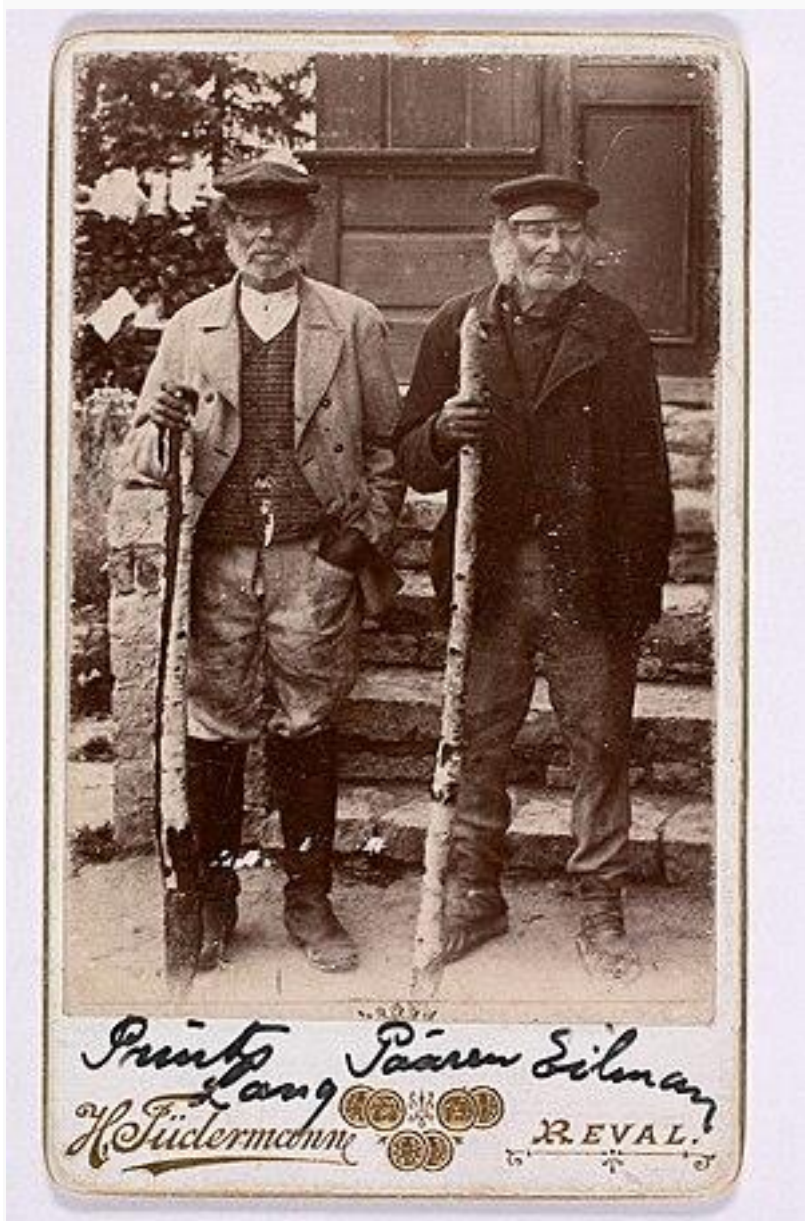

Mahtra sõja juubelipidustused läbi aegade.

Juuru gümnaasiumi õpilase Ave Märjama uurimustöö 1989. aastast

Mahtra sõda – 40

1898. aastal, 40 aastat pärast Mahtra sõda, oli märgata esimesi katseid kergitada katet unustusehõlma vajunud sündmuselt. Siberis Omski kubermangus Vana-Viru külas hakkas Mahtra valla talitaja Hans Tertsius kohaliku koolmeistri Luiga õhutusel kirja panema mälestusi Mahtra sõjast. Ajalehe Olevik toimetaja A. Grenzsteini palvel kogus Maidla koolmeister I. Steinberg kohalikelt elanikelt mälestuskilde Mahtra sõjast ja saatis need Tartusse Oleviku toimetusse märkusega “Sõjas olija enese nägemise järele kirja pandud”. Sama ülesande sai Oleviku toimetajalt ka rändfotograaf H. Tiidermann, kes pani Kaius kirja Tõnu Langi mälestused Mahtra sõjast ja meelitas endised sõjamehed Tõnu Langi ja Päären Eelmanni fotoläätse ette. Tänu temale on olemas ainuke fotodokument Mahtra sõja meestest.

Tolle aja tingimusi arvestades polegi seda vähe. Kõik need mälestused on suureks abiks talurahva ajaloo uurijaile. Samuti mõjutasid ja kiirendasid need materjalid Eduard Vilde ajaloolise

romaan "Mahtra sõda" sündi. Nende dokumentide kaudu jõudis Eduard Vildeni talupoegade tööde ja õigus.

75 . aastapäev

Pärast 1898. aasta tõusulainet jäi Mahtra mail pikemaks ajaks vaikseks. Seejärel tulid 1905. aasta revolutsioon, Esimene maailmasõda, Oktoobrirevolutsioon, kodusõda Venemaal ja Eesti Vabariigi loomine. Kui ajaloo keeristormid olid vaibunud, leiti mahti ka kodukandi kirjutatud ja kirjutamata ajaloo lehekülgi sirvima hakata. 1933. a. veebruaris võeti Juuru hariduseltsi juhatuse koosolekul päevakorda Mahtra sõja 75. aastapäeva tähistamise küsimus. Mõtte leidis poolehoidu. Kuu hiljem toimus Juuru kihelkonna kõigi organisatsioonide ja asutuste esindajate ühine arupidamine. Moodustati juhtiv-organiseeriv komitee, kuhu kuulusid: Johannes Tutt – komitee esimees, Eduard Härm – esimehe abi, Voldemar Adamson – kassapidaja, Johannes Tutt – mälestusmärgi püstitamise juht ning abitalituse juhid K. Lepp, K. Saar ja O. Jurgenfeldt. Ka kinnitati järgmised kohustused: Hugo Riitberg ja Eduard Aus – laulukooride üldjuhid, August Koik – ühendatud puhkpilliorkestrite juht, Andres Särev – etenduse "Mahtra Sõda" dramatiseerija ja lavastaja, Ants Kruusimägi – näitejuht. Aastapäevani oli jäänud napilt kolm kuud. Asja organisatsiooniline külg anti kaitseliidu kätte. Pidustused otsustati pidada mitte 14. juunil, Mahtra sõja õigel päeval, vaid 4. juunil – esimesel suvistepühal. Probleemiks kujunes Mahtra sõja mälestusmärgi küsimus. Ausamba kavandi esialgse variandi valmistas kohalik talupidaja Johannes Tutt, kes oli lühemat aega õppinud ja töötanud skulptor Jaan Koorti ateljees. Tekkis keeruline küsimus, kust hankida raha mälestusmärgi valmistamiseks. Valitsuselt, õigemini tollaegselt riigivanemalt, saadi 150 krooni. Kuna seda oli vähe, jäi üle võimalus hankida võimudelt korjandusluba ja rajada lootused kohalike elanike, seltside ja asutuste annetustele. Korjanduslehed rändasid läbi kõik kihelkonna talud. Koguti senti senti ja kroon krooni kõrvale. Saadi kokku 550 krooni pluss Jaan Tõnissonilt saadud 150 krooni. Sellega tuli piirduda. Kui ausamba kavand oli lõplikult viimistletud, raius selle graniiti **Karl Paabut**. Kavandi kohaselt moodustas samba keskosa veskikivi, mis leiti endise mõisa tuuleveski seina äärest. Kui kivi oli sambasse müüritud ja tekst sisse raiutud, leidis talumees, kellele veski kuulus, et kivi on omavoliliselt ära viidud ja nõudis kategooriliselt selle tagastamist. Asi anti isegi rahvakohtusse, mis vastaspoolte meeled maha jahutas. Saabus 4. juuni 1933.

Nii nägi välja Mahtra sõja ausammas, mis avati 14. juunil 1933. Samal kuupäeval pildistas seda F. Reinberg.

Foto Mahtra muuseumi kogust

Rahvas Mahtra sõja 75. aastapäeva pidustustel. Ees paremalt esimene Otto Nipper, kes töötas Eesti Vabariigis politseinikuna ning pikka aega Juuru kooliõpetajana. Foto erakogust

H. Toomtal, kes pidustustest osa võttis, meenutab: “Ilm oli päikseline, kuid vinge ja külm. Nagu 75 aastat tagasi, olid ka sel varasuvisel hommikul Mahtrasse viivad teed rahvast tulvil. Mindi hobustega, jalgratastel, jalgsi. Meie koos naabriperega sõitsime sakste vanast kalessist tehtud kahehobuse plaanivankriga, mis oli kaskedega ehitud, hobustel kuljused kaelas. Teeristil korraldas kollase varrukalindiga kaitseliidu mundris mees liiklust. Krapsakalt кандu kokku lüües juhatas ta autodele kätte parkimiskoha ja suunas ka hobusemehi. Kell 12.30 algas Juuru algkooli spordiväljakult rongkäik Mahtrasse. Kõige ees sinimustvalge lipp, seejärel tulid Tallinna majaomanike noorteorkester, Juuru kooli õpilased, ka täienduskool, tuletõrje, naiskodukaitse, maanaiste selts ja kaitseliit. Mahtrasse oli ehitatud puidust auvärav, mis kaunistatud rohelisega. Inimesi oli sinna kogunenud 200-300 ringis“.

VIIMNE ESINEMINE: Rahvas nägi kirjanik Eduard Vildet viimast korda 4. juunil 1933, kui ta pidas Mahtra sõja 75. aastapäeval Mahtras kõne.

FOTO: EESTI FILMIARHIIV

Asta Jalukse meenutab: "Rongkäigust osavõtjad rivistusid väljaku äärde. Osa õpilasi, nende hulgas ka mina, pandi spaleeri auväravast edasi. Seljas oli meil must seelik ja valge pluus. Kell 14.30 saabus valitsuse must auto. Selle ees oli neli Juuru kaitseliidu ratsanikku ja järel suures tolmupilves kuus ratsanikku. Tormilise aplausiga võeti vastu aukülalisena kohale tulnud kirjanik Eduard Vilde. Meie Juuru kooli õpilane Helga Ausmees andis Eduard Vildele nartsisse koos sinimustvalge lindikesega. Riigimeestest olid kohale tulnud riigikogu esimees Karl Eenpalu, siseminister Rooberg ja kaitseliidu ülemkindral Poska."

Kell 14.45 algas aktus. Avakõne pidas Johannes Tutt. Järgnes mälestusmärgi avamise tseremoonia koos vaimuliku osaga. Selle sisustasid Kose koguduse õpetaja R. Jõgis ja Juuru pastor C. Brasche. Peokõne pidas siseministeeriumi osakonnajuhataja Konstantin Lepp – üks Mahtra sõja aegse Atla valla talitaja Jüri Lepa järglasi. Aktuse kõrgpunktiks kujunes kirjanik Eduard Vilde sõnavõtt. Tema kõne ajal valitses peoplatsil täielik vaikus. Eduard Vilde tervitas manalasse varisenud Mahtra sõja meeste nimel kokkutulnuid, sest kirjaniku ülesanne ei ole ükski seista ühenduses elavatega, vaid ka surnutega. Ta ütles, et Mahtra sõjamehed mälestavad täna allmaailmas samuti neid veriseid sündmusi ja soovivad, et see veri poleks asjatult valatud. Oma kõne lõpul rõhutas kirjanik, et ei mingit muud valitsusvõimu Eestis, kui rahvavalitsus ja kutsus eestlasi tõe, õiguse ja vabaduse nimel valvel olema.

Asta Jalukse meenutab: "Eduard Vilde kõne jäi mulle eriti meelde. Mäletan, kuidas kirjanik seisis ausamba ees, hallid juuksed lehvimas tuules. Ta kõne oli südamlik ja võttis lapselgi silma märjaks."

Pärast arvukaid sõnavõtte ja pärgade asetamist ausambale algas peo kontsertosa. Esinesid kihelkonna ühendkoorid – Juuru, Härgla, Ingliste, Kaiu – kokku 150 lauljaga. Külalisena esines Tallinna majaomanike seltsi puhkpilliorkester Tamme juhatusel. Kell 18.45 algas kaitseliidu ratsaüksuste lahingdemonstratsioon, kes kujutasid Mahtra sõda kaasaegsete relvadega kohal, kus toimus veresaun. Ratsanikud kihutasid mõõkadega veheldes, kuulipildujad tärisesid, mehed ründasid nägematut vaenlast. Tiiki oli pandud lõhkeainet ja see süüdati süütenõoriga. Tee oli piiriks, lähemale ei tohtinud minna. Lõhkeaine lõhkamisel lendas viinaköögi tiikide muda isegi rahva sekka. Inimesed olid hirmunud, jooksid paaniliselt ringi ja tegid üksteisele haiget. Üldiselt valmistas see demonstratsioon rahva seas nõrdimust. Õhtul esitas Juuru haridusseltsi näitering vabaõhulavastusena Vilde romaani "Mahtra sõda" dramatiseeringu. Romaani dramatiseeringu tegi haridusseltsi tellimusel Tallinna Töölisteatri lavastaja Andres Särev. See lavastus oli Ants Kruusimäel näitejuhina esimene katse suurromaanide sündmusi vaatajate ette tuua. Lavastuses osales 60 tegelast, tähtsamad osatäitjad olid Härglast A. Mesila – Võllamäe Päärn, Mahtrast Salme Tutt – Huntaugu Miina, Härglast J. Vall – Hans Tertsius, Ants Kruusimägi – noorparun. Näitemäng esitati Karjatse talu õuel endiste mõisa müüride ja hoonete vahel. Taluõu oli kolmest küljest varemetega piiratud, neljas oli avatud mälestussamba poole. Etenduse jaoks ehitati õuele lava ja selle ette toodi Juuru rahvamajast pingid. See oli esimene kord, kus Vilde romaan "Mahtra sõda" näitemänguna ette kanti, eelnevalt oli selleks kirjanikult luba saadud. Ka Eduard Vilde oli kutsutud näitemängu vaatama. Ants Kruusimägi meenutab: "Minule anti ülesanne kirjanik näitemängule kutsuda. Vilde oli rõõmuga nõus ja lubas kindlasti tulla, kuid kahjuks jäi ta õhtuks haigeks ja nii ei saanudki ta seda lavastust näha. Etendus kestis kolm tundi ja lõppes alles pärast südaööd. Samal ajal korraldati kohalikule koorekihile ja valitsuse esindajatele Juurus koosner Adamsoni juures "pitsball", mis kestis hommikuni ja tüki teist päeva takkapeale".

Mahtra sõja 75. aastapäeva pidustustest tegi August Eljas filmi, kus fookuses Eduard Vilde esinemine. Pidustustel tuli müügile ka metallist rinnamärk, millele oli mälestussamba embleemi kujutis ja sõjaprasunat puhuv muistne sõdalane püstikapanud ratsu taustal. Kavandi autoriks oli Johannes Tutt.

Mahtra sõda 90

Pärast 75. aastapäeva pidustusi vajus Mahtra väljadele jälle rahu. Möödus 15 aastat ja ka Teine maailmasõda oli lõppenud. 1948. aastal, kui maa oli veel täis sõjajälgi, otsustati tähistada Mahtra sõja 90. aastapäeva. Kuna see oli esimene suurem pidustus ENSV eksisteerimise ajal, taheti seda eriliselt tähistada. Pidustuste läbiviimiseks moodustati kohalik korraldav komisjon, eesotsas Juuru valla partorgi Lembit Lindmaaga. Komisjoni kuulusid veel ja täitsid järgmisi kohustusi: Ants Kruusimägi, Juuru mittetäieliku keskkooli õpetaja, pidupäeva juht, Rein Põldmaa - Juuru veski direktor - transport, ehitused. E. Kõusaar - Juuru valla TK esimehe asetäitja - heakorrastus, Kuuse - Juuru miilits – korrapidamine, Liisa Ling - valla propagandist - informatsioon, Otto Nipper - Juuru MT keskkooli õpetaja - tegelaste majutamine, Georg Anderson - Juuru tarbijate kooperatiivi esimees - einelaud. 1948. aasta mais moodustati Tallinnas ka Mahtra sõja 90. aastapäeva tähistamise vabariiklik komisjon, kes kohapealsele toimkonnale mõnesugust abi pakkus. Oma osa andis ka Vilde memoriaalmuuseum, kes korraldas Juuru rahvamajas Mahtra sõja teemalise näituse. Suure tähelepanu osaliseks sai Ants Kruusimäe algatusel loodud Mahtra sõja ainealine koduloonurk Juuru koolis. Ants Kruusimägi meenutab: "Asi sai alguse 1948. aastal Mahtra sõja 90. aastapäeva eel. Oli kogutud mitmesuguseid esemeid ja dokumente ülestõusu sündmuste kohta. Tol ajal korraldati vabariigis noorsoo-olümpiaade. Õpilaste abiga panin üles näituse kogutud esemetest. See huvitas rahvast ja saime Tallinnastki eriauhinna. Näitusenurk jäi kooli alatiseks."

Pidustused otsustati läbi viia 20. juunil, tähistamaks Mahtra sõja 90. ja ühtlasi 1940. aasta juunipöörde 8. aastapäeva. Pidupäevahommik oli päikesepaisteline. Kell 10.30 algas Juuru spordiplatsilt Mahtra sõja sündmuspaigale rongkäik, selle eesotsas olid Rein Põldmaa ja Otto Nipper. Nende järel tulid puhkpilliorkester, laulukoorid, rahvatantsijad ning külalised. Umbes tunniajase käigu järel jõuti Mahtra sõja ausamba juurde, kuhu oli ehitatud lava esinejatele. Ajalehe Harju Elu andmeil oli Mahtrasse kogunenud 2000 inimest, kuigi kohalike inimeste arvates nii palju rahvast ei olnud. Külalistena võtsid pidustustest osa EK(b)PKK sekretär Nikolai Karotamm, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Eduard Päll, haridusminister A. Raud ja kirjanik Friedebert Tuglas. Mahtra sõja 90. aastapäeva pidustused avas Juuru valla täitevkomitee sekretär Lembit Lindmaa. Avasõnale järgnes orkestrilt ja laulukoorilt NSVL hümn. Järgnevalt võtsid sõna külalised Eduard Päll ja A. Raud. Rahvakirjanik Friedebert Tuglas kõneles romaani "Mahtra sõda" autorist Eduard Vildest ja tema tööst Mahtra ülestõusu sündmuste uurimisel. Ta ütles: "Eduard Vilde oli üks neid kirjanikke, kes täitis oma kohuse rahva vastu, ta andis oma teostes edasi eestlaste vabadusihast ja sidus ajaloo sündmusi reaalse eluga. Eduard Vilde romaan oli Mahtra sõja aegse ajajärgu suur ilukirjanduslik peegel." Sõnavõtu lõppedes tõstis kirjanik üles Eduard Vilde romaani verivärsked uustrüki. Sõnavõttudega esinesid veel Juuru kooli direktor Eduard Aus, EK(b)P Harjumaa Komitee agitaator V. Loit, Juuru vallakomitee propagandist Liisa Ling ja valla esimese kolhoosi Ühiselu esimees Ferdinand Mahlapuu. Pärast sõnavõtte asetati pärjad Mahtra sõja ausamba jalamile ja aktuse lõpetuseks kõlas kooridelt ENSV hümn. Aktusele järgnes kontsert. Esinesid rahvatantsijad, juhiks Liia Koik, nende järel ühendkoor Juuru, Kohila, Rapla ja Härgla lauljatest dirigent Ella Tedre juhendusel. Kõlasid K. A. Hermann "Isamaa mälestus", G. Ernesaksa "Mu isamaa on minu arm" ja mitmed teised laulud. Rapla ja Kohila ühendorkestrid esitasid dirigent A. Koigi juhatusel neli pala. Asta Jalukse meenutab: "Koos Härgla segakooriga võtsin pidustustest osa ka mina. Eriti südamlük oli Friedebert Tuglase kõne. Kontserdi ajal paljud inimesed nutsid, sest suur sõda oli möödas ja Mahtra oli palju inimesi kaotanud".

Mahtra sõja 90. aastapäeva pidustuste lõppakordiks kujunes aga 20. juuni õhtul Juuru vanas rahvamajas etendatud Paul Rummo kuuepildiline dramatiseering "Mahtra sõda" isetegevusliku näiteringi esituses. Lavastas Ants Kruusimägi, konsultandiks oli ENSV Rahvaloomingumaja teatriosakonna juhataja Karli Aluoja. Ettekanne saavutas erakordse menu.

Eduard Vilde oli üks neid kirjanikke, kes täitis oma kohuse rahva vastu, ta andis oma teostes edasi eestlaste vabadusihast ja sidus ajaloo sündmusi reaalse eluga.

ENSV Kunstidevalitsuse juhataja Kaarel Ird märkis, et "Mahtra sõja" lavastus Juuru näiteringilt oli eesti isetegevusliku näitekunsti silmapaistvaim sündmus. Juuru keskkooli õpetaja Helmi Laars, kes osalenud mitmel Mahtra sõja juubelpidustusel, meenutab: "Võrreldes teiste pidustustega oli 90. aastapäeva tähistamine kõige südamlikum ja kodusem, kuna selle osalejad olid kodukandi elanikud ning puudus suurtele pidustustele omane rahvarohkus ja kära."

Mahtra sõda 100

90. aastapäeva tähistamine kujunes eelmänguks Mahtra sõja 100. aastapäeva pidustustele. Ettevalmistusi selleks suursündmuseks alustati varakult. 3. oktoobril 1957 oli Mahtras eelnõupidamine, kus osalesid rajooni juhtivad töötajad, Mahtra kolhoosi esimees, Juuru külanõukogu esimees ja kodu-uurija Ants Kruusimägi. Vaadati üle ülestõusuga seotud kohad ja kavandati heakorrasustööde plaanid. 4. jaanuaril 1958 moodustati Mahtra sõja 100. aastapäeva tähistamise komisjon, kuhu kuulusid kultuuriminister Ansberg, EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Undusk, Rapla rajooni täitevkomitee aseesimees Veeris ja partei rajoonikomitee töötajad, kohalike majandite juhid ja kodu-uurija Ants Kruusimägi. Koosolekul koostati pidustuste raamkava. 25. jaanuaril 1958 toimus vabariikliku komisjoni istung, kus koostati rahvakunstiõhtu programm. 5. mail moodustati Juuru külanõukogu 9-liikmeline komisjon juhendamaks ja kontrollimaks asula ja ümbruse heakorrasust. 9. mail oli Raplas peakomisjoni koosolek, kus arutati Mahtra sõja pidustuste läbiviimise organiseerimist. Seoses suursündmustega Mahtras, korraldati mitmel pool Eestimaa paigus ulatuslikke üritusi. 22. märtsil oli Juuru külaraamatukogu korraldusel kirjandusõhtu Mahtra sündmustest. Pikema ettekandega Mahtra sõjast esines kooliõpetaja Ants Kruusimägi. Õpilased esitasid katkendeid romaanist "Mahtra sõda". Sellised üritused korraldati ka Raplas, Kuimetsas, Kohilas ja mujal. Mahtra sõja 100. aastapäeva tähistamiseks avati Fr Kreutzwaldi nim ENSV riiklikus raamatukogus näitus, kus oli eksponeeritud eesti-, vene- ja saksakeelset kirjandust, mis kajastab eesti rahva majanduslikku ja õiguslikku seisundit ja talurahvarahutusi Eestimaal 19. sajandil. ENSV TA Ajaloomuuseum korraldas rändnäituse, mis oli pühendatud 1858. aasta talurahvarahutustele Eestis ja selle 100. aastapäevale. Väljapanekud kõnelesid nii pildis kui ka sõnas veristest 1858. aasta sündmustest mandril ja saartel. Ajaloolased O. Vares, H. Piirimäe, V. Fainštein ja I. Kahk koostasid dokumentide ja ajalooliste materjalide kogumiku "1858. aasta talurahvarahutused Eestis". Eraldi ilmus trükis Juhan Kahki monograafia "1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Mahtra sõda". Juhan Kahk ja E. Vilde muuseumi direktor Elem Treier koostasid albumi "Mahtra sõda", kus kõrvuti dokumentidega on ülesvõtted ka Mahtra sõjameestest ja ajaloolistest sündmuspaikadest. Eesti Kirjastus andis välja E. Vilde romaani "Mahtra sõda" illustreeritud uustrüki. Laialdaselt valgustasid pidustuste ettevalmistuse käiku ja 1858. aasta talurahvarahutusi televisioon, ajakirjandus ja raadio. 15. juunil oli raadios kirjanik P. Rummo vestlus Mahtra sõjast, 16. juunil koolinoorte saade „Muistse Mahtra tänapäeva teedel“, 17. juunil Juhan Pähni dokumentaaljutustus "Mahtra sõda" ja 21. juunil saade "Täna, Mahtra pidustustel".

Tehti ettevalmistusi ka televisiooniülekanneteks, kuid millegipärast neid ei toimunud. Märkimist vääriksid ka heliloojad, kunstnikud ja luuletajad, kellel tähtpäeva eel valmisid mitmed teosed.

Graafilisi lehti ja raamatuillustratsioone tegid kunstnikud Aavik, Okas, Soans, Hoidre ja teised. Skulptor Markelovil valmis diplomitööna Mahtra sõdalase kuju.

Mahtra sõja 100. aastapäevaks valmistati ka rinnamärk ja suur plakat Eduard Vilde portreega. Ilmusid mitmed Mahtra-teemalised luuletused nagu A. Kaalepi "Mahtra mees", H. Kanguri "Mahtra männid", A. Rummo "Mahtra laulud", M. Veetamme "Adra Mihkli kask". Mitmed heliloojad komponeerisid Mahtra-teemalisi koorilaule ja instrumentaalpalu, mis ka 22. juunil Mahtras ette kanti: Gustav Ernesaksa "Mahtra marss", Villem Kapi "Mõtteid Mahtrast" ja Veljo Tormise kantaat "Mahtra sõda". Seoses tähtpäevaga sai Juuru uue rahvamaja. Ehitustöödega alustati 1957. aasta kevadel, ehitas kohalike töömeeste brigaad Voldemar Tuti juhendamisel. Tänu sellele on kultuurimaja ehitus kvaliteetne. Suuri sõnalahinguid peeti kultuurimaja projekti arutusel. Projekti valiku otsustas rahakoti kergus: maja maksumus tuli 1 miljon rubla (vanas vääringus). Seepärast ei erinenud uus kultuurimaja vanast: väike saal ja lava ning tänu sellele on Juurus ära jäänud nii mitmedki kultuuriüritused. Mahtra kolhoosile ehitati Mahtrasse kontorklubi, kus olid ka

raamatukogu ja kaupluse ruumid. Teisel korrusel oli 100 istekohaga saal koos lava ja kõrvalruumidega. Ulatuslikult korrastati ka ajaloolisi hooneid. 1958. aastal osteti Ants Kruusimäe algatusel Atla Eeru kõrts ja sisustati. Kahjuks polnud võimalik kõrtsi endist õlkatust materjali puudusel uuega asendada. Katus otsustati katta rooga, mida saadi Matsalu lahe äärest. Uue rookatuse meisterdasid kohalik meistriimees Theodor Eesik koos poja Hillariga. Uue katuse sai ka Mahtra mõisa viinaait, korda tehti Hans Tertsuuse vana ait Sepa talus, remonditi Mahtra mõisa karjalauta. Konserveeriti Mäe rehi ja viinaköögi varemed. Korrastati verepõld. 1957. aasta suvel restaureeriti ka 1933. aastal püstitatud Mahtra sõja monument ja restaureeritud monumendi esine väljak sai uue kujunduse. Suuri töid tehti peoplatsi ja selle ümbruse korrastamisel. Rajati uusi teid, külvati muru, endise mõisa õue istutati puid ja põõsaid, viinaköögi tiikide äärde tehti ringtee. Süvendati ja puhastati ka viinaköögi tiigid. Nii tuli päevavalgele 1858. aastal karistussalga kaotatud kümnest paarist käeraudadest koosnev ahel. Väiksema tiigi süvendamisel ootasid vanad talumehed pikisilmi, millal tuuakse tiigist välja sinna legendi järgi 100 aastat tagasi veerenud viinavaat. Kahjuks nende ootused ei täitunud.

Valgemära kaasikust mõisa tuuliku varemeteni istutati tee äärde kaseallee, kuid kahjuks jooksis see töö tühja, sest ümbruskonna elanikud karjatasid teeveeres oma lehmi, kes noored puud ära tallasid. Siiski oli palju tööd tehtud. Enne pidustusi seati korda ka Juuru-Mahtra-Miiliste teelõik, süvendati Atla-Mahtra-Härgla jõge ja Mahtrasse toodi elekter. 1958. aasta kevadel valmistati Tallinna artellis "Šamott" mitmeid mälestusmärke Mahtrasse. Verepõllule paigutati kivi kirjaga: "Siin asub verepõld, kus 22. veebruaril 1859. aastal mõisnike tahtel, tsaari korraldusel ja kiriku õnnistusel julmalt peksti oma rõhujate vastu üles tõusnud eesti talupoegi." Teine mälestuskivi pandi Adra Mihkli kase juurde kirjaga "Siin langes 2. (14.) juunil 1858. aastal Mahtra sõja kangelane talupoeg Adra Mihkel." Rahvasuus kutsuti Adra Mihkli kaskke ammu ajast Risti kaseks ning rahvapärimuse järgi oli selle kase alt leitud hoopis kapten Bogutski laip. Samuti kinnitab seda versiooni Eduard Vilde oma romaanis "Mahtra sõda". Ent toetudes Ants Kruusimäele, kes uuris seda probleemi uurimiskomisjoni akti põhjal, mis koostati 13 päeva pärast ülestõusu (dokument asub RAKA fondides), on põhjust arvata, et selle kase all langes siiski Adra Mihkel. Arvatavasti oli seal lähedal veel teinegi ristiga kask, mille alt leiti kapten Bogutski. Hiljem on see kask kuivanud ja maha saetud. Mälestusmärk pandi ka Mahtra mõisa viinaköögi väiksema tiigi kaldale. Sellele raiuti seitsme kokkupõrkes langenu ja nelja hiljem haavadesse surnud võitleja nimed. Mälestustahvli said ka Atla-Eeru kõrts, Hans Tertsuuse ait ja maja, kus 1900. ja 1901. aastal elas Eduard Vilde, kui kogus materjali romaani "Mahtra sõda" jaoks. Kokku kulutati pidustuste ettevalmistamiseks, ehitiste rajamiseks ja heakorratöödeks ligi 2,5 miljonit rubla (vanas vääringus). Kohalike elanike arvates andis riik pidustuste ettevalmistustöödeks lahel käel raha. Mahtra sõja 100. aastapäeva pidustused peeti 21. ja 22. juunil. Juba 21. juuni hommikul sõitsid partei rajoonikomitee ja täitevkomitee juhtivad töötajad ning kultuuriministeeriumi esindajad Mahtrasse, kus toimus eelnimetatud mälestusmärkide avamine. Pidustustel viibisid külalistena Mahtra sõdalaste järglased, kellest paljud olid esimest korda oma esiisade sünnimaal.

Mahtra sõja 100. aastapäeva paiku valmis Mahtras sovhoosi uus kontor-klubihoone. Foto on tehtud 1959. aasta talvel.

Mahtra rahvakool 2. juulil 2008.

ARVO KULDKEPI foto

Nii nägi välja Hans Tertsuse ait enne restaureerimist. Foto on tehtud 1957. aasta suvel.

Siberist Vana-Viru külast saabusid Hans Tertsuse tütrepojad Juhan ja Paavo Altonen, Uus-Viru külast Hans Tertsuse pojapoeg Jaan Tertsus ja Hans Tilli pojapoeg Jaan Till. Narvast oli pidustustele tulnud Hans Tertsuse poja Jaani tütar Juulia Averianova, Tallinnast Hans Tertsuse venna Jaani pojapoeg Jaan Tertsus koos poja Harryga ning Hans Tertsuse pojapoja Juhani tütar Salme Tertsus. Keskpäeval oli Juuru uue kultuurimaja pidulik avamine, kuhu olid kogunenud Juuru ja ümbruskonna elanikud. Rajooni täitevkomitee aseesimees Martin Veeris lausus avasõnad ja lõikas läbi traditsioonilise lindi. Veidi hiljem avati uues kultuurimajas Mahtra sõja isetegevuslik muuseum, millele pani aluse juba 10 aastat tagasi Juuru koolipere. Muuseumis olid välja pandud kõik romaani "Mahtra sõda" väljaanded, Mahtra sõja sündmusi kajastavad dokumendid, vanad töö- ja tarbeesemed ning Mahtra mõisa tiikide puhastamisel Eduard Roosimäe leitud ahel, küljes kümme paari käeraudu. Muuseumi üks organiseerijaid, Ants Kruusimägi, kirjutas selle avamisest järgmist: "21. juunil oli oodatuim sündmus Juuru uue kultuurimaja ja Mahtra muuseumi avamine. Vaevalt on meie vabariigis muuseum, mille väljapanekute saalid (2 saali) külastajaid pidevalt pilgeni täis oleksid olnud, kui Juurus Mahtra sõja 100. aastapäeva pidustuste ajal. Esimesel päeval õnnestus ukсед sulgeda alles keskööl." Tutvutud muuseumi ekspositsiooniga, koguneti saali, kus algas ENSV TA Ajaloo Instituudi väljasõiduistung. Ettekanded olid Juhan Kahkilt - "1858. a talurahvarahutused Eestis, Mahtra sõda", TRÜ õppejõult J. Käosaarelt "Eduard Vilde romaan "Mahtra sõda" ja selle tähtsus rahvahulkade revolutsioonilise meelsuse kasvatamisel" ning ENSV põllumajandusministrilt E. Tõnuristilt - "Kolhoosikorra võit ENSVs".

Aukülastajateks olid kohal Mahtra sõdalaste järglased Siberist ja Läti NSV delegatsioon. Õhtul oli uue kultuurimaja vabaõhuestraadil Rapla rajooni rahvakunstiõhtu, kus esinesid rajooni tantsu ja võimlemisrühmad, laulukoorid ja solistid. Külastajateks esines V. Kingissepa nim. Teraviljakombinaadi rahvatantsurühm Ott Valgemäe juhendamisel. Kokku esines kontserdil üle 300 taidleja. Pidulikkus ei seganud ka äike ja paduvihma hoog, mis vahepeal Juuru kohal peatus. 22. juuni hommik oli soe ja päikseline. Varahommikust peale algas kõigil Mahtrasse viivatel teedel tihe liiklus. Mahtra poole liikusid autobussid, kaskedega ehitatud veoautod, sõiduaudod, jalg- ja mootorrattad. Mõnda ka hobustega ja jalgsi. Otto Nipper meenutab:

"Mahtrasse viiv tee oli kahelt poolt tee äärt rahvast täis nagu linnatänaval. Ristikupõllul oli nii palju autosid nagu ma kunagi enne näinud polnud." Pidustuste komisjoni otsusel lubati üle Atla jõe silla sõita ainult eriteenistuste masinad. Kõik teised pargiti lõuna poole jõge, kuhu selleks oli eraldatud mitme hektari suurune põlluosa. Kui välja oli antud 3000 pääsme ringis, sai ajutine parkla masinad viimse võimaluseni täis kiilutud. Kõik hilisemad kohalejõudjad pidid parkimisvõimalusi omal käel otsima, mille tõttu oli neid teeveertel, metsaalustes ja lähemate majade õuedes. Oma vabariigi masinate kõrval oli autosid ka Lätist, Leedust, Valgevenest ja Leningradist. Kaugeim neist oli Gruusiast. Autoinspeksiooni töötajate arvates oli Mahtra pidustustel masinad 4000-5000

ringis. Inimesi oli ajakirjanike sõnul kokku tulnud 40-50 tuhat. Hätta jäid kaubandustöötajad, kes olid arvestanud hoopis vähema inimeste arvuga. Mahtra aastapäevale pühendatud pidustustele olid tulnud ka kultuuriminister Ansberg, tema asetäitja Paul Uusmann, EKP KK sekretär Leonid Lentsmann ja kirjanikud Leida Kibuvits ning Paul Rummo. Kell 16.30 kuulutas EKP Rapla Rajoonikomitee I sekretär Arnold Mets pidustused avatuks. Ta andis ka lühiülevaate Eesti talupoegade võitlusest mõisnike vastu. Tervituse lätlastelt andis edasi Läti NSV Limbazi rajooni täitevkomitee esimees Prokofjev. Kui ametlik osa oli lõppenud, algas rajooni laulupidu. Asta Jalukse meenutab: "Laulsin kontserdil koos Juuru naiskooriga. Esinejate jaoks oli mälestussamba taha kaskede alla ehitatud laululava. Selle ees muruplatsil olid pingid - istekohti umbes 300 inimesele, ülejäänud rahvas istus murul."

Laulupäevast võtsid osa peale oma rajooni taidluskollektiivide ka paljud külalisesinejad: Tallinna Pioneeride Palee lastekoor, Tallinna haridustöölise naiskoor, I. Tombi nim kultuuripalee segakoor, Eesti Raadio segakoor, Riiklik Akadeemiline Meeskoor ja ETKVLi Tallinna klubi puhkpilliorkester Kostabi juhatusel. Eriti soojalt võeti vastu NSVL-Soome sõprusühingu 30-liikmeline segakoor Kullervo Erkki Aaltoneni juhtimisel. Esimest korda tulid Mahtra pidustustel ettekandele RAMi esituses G. Ernesaksa "Mahtra marss" ja Eesti Raadio segakoorilt Villem Kapi "Mõtteid Mahtrast". Teist korda tuli laulupeol kordamisele Gustav Ernesaksa kantaat "Tuhandeist südameist" ühendkooride ja puhkpilliorkestri esituses. Koore juhatasid laulupeol peadirigent Jüri Variste, ENSV rahvakunstnik Gustav Ernesaks, Lembit Verlin ja Heino Kaljuste. Laulupäev lõppes Rapla rajooni täitevkomitee aseesimehe Martin Veerise sõnavõtuga. Mahtra pidustuste päeva naelaks kujunes aga vabaõhuetendus "Mahtra söda". See oli Paul Rummo dramatiseering Eduard Vilde samanimelise romaani järgi ja toimus ajaloolise ülestõusu võitlusväljal. Etenduse lavastamise mõtte algataja ja selle eestvedaja oli kultuuriminister Ansberg. Selle lavastajaks oli ENSV rahvakunstnik Ilmar Tammur ja dekoratsioonid valmistas kunstnik Voldemar Haas. Etenduses mängisid Tallinna Riikliku Akadeemilise Draamateatri näitlejad ja kogu Tallinna konservatooriumi teatrikooli I lend. Peaosades: Võllamäe Päärn oli Jaan Saul, parun - Alfred Rebane, pastor - Eduard Tinn, Kupja-Prits - Olev Tinn. Esialgse plaani kohaselt pidid talupoegi ja sõdureid mängima Nõukogude armee sõjaväelased. Ent kui proovide käigus selgus, et etendus on venelaste vastu, siis keeldusid sõjaväelased kaasa tegemast. Lavastaja aitasid hädast välja Juuru kooli õpilased ja kohalikud maamehed. Näidendis tegi kaasa ka 20 hoburakendit. Üldse ulatus etenduses tegelaste koguarv üle saja. Näidendi jaoks oli endisele mõisaõuele viinaköögi tiikide piirkonda püstitatud mõisa rehi, härrastemaja, kõrtsihoone ja 28 meetri kõrguse torniga kirik. Etendus algas kell 22 prozektorite valgusel.

Õpetaja ja koduloolase Ants Kruusimägi algatusel osteti ja sisustati 1958. aastal Eeru kõrts. Õigkatus asendati rookatusega, mille tegid kohalik meistrimees Theodor Eesik ja tema poeg Ilmar.

Mahtra sõja 100. aastapäevaks valmis Juuru rahvamaja.

ARVO KULDKUPI fotod

Juba algul juhtus äpardus kolhoositallist toodud hobustega. Proovidel oli kõik hästi läinud, ent kohates sellist rahvamassi, hakkasid mitu hobust perutama ja mehed kukkusid vankritelt maha. See aga oli alles algus. Hullem lugu oli pealtvaatajatega, sest viimse võimaluseni täis kiilutud mõisaõue ei suutnud kõiki mahutada. Isegi põlispuud mõisaõue ääres olid kuni latvadeni inimesi täis. Pidustustest osa võtnud Juhan Märjama meenutab: "Kui näidend hakkas peale, tõusis osa vaatajaid püsti, et paremini näha. Tagumised ei näinud siis üldse ja nad hakkasid püstiseisjaid rohu, mätaste ja isegi väikeste kividega loopima. Tagumiste ridade surve all pressisid esimesed end kõisbarjäärist läbi teatri mängualale, osa rahvast aga suruti endise viinaköögi tiikidesse. Mõned julgemad mehed leidsid endale vaatekoha isegi etenduse jaoks ehitatud kõrtsilaua ääres, kust ükski vägi ei suutnud neid sundida tagasi tõmbuma. Kuna rahvas tegi ise etendust, oli seda näitlejatel võimatu jätkata. Lavastaja Ilmar Tammur meenutab: "Lentsmann hakkas rahvast kartma ja kutsus kohale tuletõrjeauto, kes oleks pidanud inimesed veega laiali ajama. Ta ütles ka rahvale, et nende ebaviisaka käitumise pärast jäetakse etendus ära. Õnneks jätkus mul nii palju kindlameelsust, et ei lasknud tuletõrjel tegutsema hakata, sest muidu oleks küll tõesti uus Mahtra sõda sündinud. Võtsin etenduse eest vastutamise enda peale ning ütlesin inimestele, et olge nüüd kenad ja näidake, et eestlased on kultuurne rahvas. Ning tõepoolest - inimesed tõmbusidki tagasi. Etendus jätkus umbes tunni aja pärast, kui osa rahvast oli ära läinud."

Pealtvaatajate arvates, kes näitemängu lõpuni nägid, oli see suurepärane ja meelde jääv. Etendust meenutab ka Helmi Laars: "Kahjuks ei näinud ma näidendi esilavastust, kuid päev enne seda toimus näidendi peaproov, mida olid vaatama tulnud Mahtra ümbruse inimesed, nende hulgas ka mina. Etendus erines Mahtra 75. juubeliaastapäevast selle poolest, et toimus vabas looduses ja suures plaanis. Mäletan, et lavastati mõisa põlemine. Leegid tõusid kõrgele ja paistis nagu oleks olnud suur tulekahju."

Esietenduses kahjuks ei läinud mõisa põlemine nii nagu pidi. Keegi oli tõmmanud ühe juhtmeotsa lahti ja seepärast mõis ainult suitses, kuid tuleleeki polnud näha. Kell näitas juba üle kesköö ja taevasse tõusvad raketid tähistasid, et pikk, rõõmurohke ja ka väsitav pidupäev oli lõppenud.

Mahtra sõda 125

1983. aastal möödus 125 aastat Mahtra sõjast. Pärast Mahtra sõja 100. aastapäeva oli see esimene kord, kus taheti korraldada suuremaid üritusi. Vahepealsed Mahtra sõja aastapäevad olid möödunud tagasihoidlikult. Ettevalmistused 125. aastapäeva tähistamiseks algasid juba 1982. aastal. 1982. aasta novembris külastas EKP Keskkomitee sekretär Rein Ristlaan koos Rapla rajoonikomitee esimese sekretäri Ants Luukase ja rajoonikomitee sekretäri Endel Asseriga Juurut ja Mahtrat. Käidi Juuru keskkoolis, kultuurimajas ja Mahtra sõjaväljal. Otsustati, et ENSV

valitsus võtab Mahtra sõja 125. aastapäeva tähistamise oma protektsiooni alla, kuid pidustuste korraldamine jääb rajooni asjaks. Algul pidi aastapäeva tähistamisest tulema üle-eestiline üritus, kuid seda ei tehtud. Vist kardeti, et kordub see, mis oli Mahtra sõja 100. aastapäeva tähistamisel. 125. aastapäeva tähistamiseks moodustati Rapla rajoonis organiseeriv komitee, kuhu kuulusid partei rajoonikomitee osakonnajuhataja Henno Aaver komisjoni esimehena, Rapla rajooni rahvasaadikute nõukogu täitevkomitee esimehe asetäitja Mati Kukk, kultuuriosakonna juhataja Maiu Linnamägi, Juuru külanõukogu esimees Helle Kadarik, kodu-uurija Ants Kruusimägi, Mahtra sovhoosi direktor Endel Maltsar, Järlepa tõulinnukasvatuse direktor Heldur Malken, Kaiu kolhoosi esimees Lembit Arro, Juuru keskkooli direktor Juhan Märjama, kultuurimaja juhataja Harald Eek, Mahtra sovhoosi partorg Eino Salmiste, Kaiu kolhoosi töötaja A. Täpsi, Mahtra talurahvamuuseumi direktor Tiia Schmitte ja ajakirjanik Ülo Allvee. Organiseerimiskomitee istungil 29. septembril 1982 otsustati Mahtra sõja 125. aastapäeva tähistamiseks korraldada ürituste sari: E. Vilde nädal ja kirjandusvõistlus Juuru keskkoolis, mälestuskivi paigutamine Hans Tertsiuse hauale Siberis Vana-Viru külas, majandkondade spordipäev, rajooni kodu-uurijate ja loodusesõprade kokkutulek, ENSV TA ajaloo instituudi konverents Juurus, Juuru-Mahtra jooksuvõistlus ning rajooni taidlejate rahvapidu ja noorte suvepäevade avamine. Seoses aastapäevaga Mahtras valmis Salvo plastmassmärk "Mahtra sovhoos" ja reljeefne rinnamärk "Mahtra". Need märgid, kuulutused ja muu atribuutika kavandas kunstnik Valter Uusberg. Juuru keskkoolile kinkis kultuuriministeerium Lembit Saartsi Eduard Vilde portree ja Aulin Rimmi Eduard Vilde bareljeefi. Juuru kultuurimajale kingiti Tartu kunstniku Kasemaa maal tänapäeva maaelust. Mahtra talurahvamuuseum sai endale nii seest kui ka väljast uue väljanägemise. Remonti aitas teha Rapla KEK. Talurahvamuuseumi töötajad uuendasid ka Mahtra mõisa skeemi ja tegid ettevalmistusi ekspositsiooni "Rapla rajooni põllumajanduse kollektiviseerimise aastatest ja tänapäevast" väljapanekuks, mis pidi avatama pidupäeva eel. Maikuus aga avati muuseumis kunstinäitus eesti talupoja eluolust 19. sajandil. Väljapanekul olid maalid Eesti kunstimuuseumi kullafondist. Töid oli K. ja P. Rualt, N. Kummitsalt, O. Hoffmannilt ja T. Neffilt. Näituse kõrget taset iseloomustab ka see, et kui kevadel esitasid Draamateatri näitlejad Juurus etenduse "Elavad dokumendid", külastasid nad ka muuseumi. Nähes maalide väljapanekut, hoidsid näitlejad kahe käega peast kinni ja ohkasid, et jumal millised šedöövrid! Nad olid väga imestunud, et sellises väikeses kohas on nii suured kunstiväärtused. Enne pidustusi valmis Juurus ka uus bussijaam ja ehitati uut õppekorpust keskkoolile. Mahtra sõja 125. aastapäeva eel korrastati ajaloolisi hooneid ja ülestõusuga seotud paiku. Süvendati ja puhastati Mahtra mõisa viinaköögi tiike, raiuti võsa Juuru-Mahtra tee äärest, lammutati varisenud ja lagunened hooneid, Mahtrasse rajati autode parkimisplatsid ja korrastati peoplats. 16. aprillil 1983. aastal oli Mahtras kommunistlik laupäevak. Et kiirendada heakorratoid sõjaväljal ja selle ümbruses, oli peale oma majandite inimeste Mahtrasse tööle tulnud neid ka teistest asutustest ning ka ENSV Kunstnike Liidu esindus, kelle hulka kuulusid liidu juhatuse sekretär Illimar Paul, skulptorid Ilme ja Riho Kuld, karikaturist Hugo Hiibus, maalikunstnik Urmas Pedarik, disainer Heikki Zoova, graafik Artur Ruuser ja Anne Karma. Nemad korrastasid Mahtra sõja ausamba ja selle ümbruse. 125. aastapäevale pühendatud ettevõtmiste sarjas esimene oli Eduard Vilde nädal, mis toimus 28. veebruarist kuni 6. märtsini Juuru keskkoolis. 28. veebruaril käisid koolis külas E. Vilde nim Tallinna Pedagoogilise Instituudi näitejuhtimise eriala üliõpilased. Nad esitasid katkendi Mats Traadi näidendist "Kohvioad" ja lühinäidendi "Maailma lõpus". Alklasside õpilastele loete ette E. Vilde lastejuttu "Minu esimesed triibulised" ning pärast joonistasid lapsed, mis jutust enam meelde jäi. 2. märtsil vaatasid vanemate klasside õpilased filmi "Külmale maale", mille stsenaarium on valminud Vilde samanimelise romaani järgi. 3. märtsil oli koolis kultuurihommik teemal "Eduard Vilde ja tema ajalooline triloogia". Ürituse eestvedajaks oli VIII klass. Tüdrukud lugesid katkendeid romaanidest "Kui Anija mehed Tallinnas käisid" ja "Prohvet Maltsvet", poisid esitasid romaanist "Mahtra sõda" stseeni, kus Mahtra mehed talurahvaseadust uurisid. 4. märts oli päev, mil möödus 118 aastat Eduard Vilde sünnist. Sel puhul oli koolis viktoriin kirjaniku elust ja tööst. Juuru keskkool kuulutas välja ka kirjandusvõistluse. Seda meenutab Juuru kooli tolleaegne direktor Juhan Märjama: "Kirjandusvõistlus oli pühendatud Mahtra sõja 125. aastapäevale. Osa kutsuti võtma kõiki keskkoolide ja keskeriõppeasutuste õpilasi. Teade võistlusest avaldati ajalehes "Noorte Hääl". Zürii poolt mingeid piiranguid polnud – võis kirjutada vabal teemal ja vabas zanris. Kahjuks oli osavõtjaid vähe – ainult kuus, neistki neli Rapla keskkoolist. Nahkaantes albumid said auhinnaks Rapla keskkooli õpilased Ipi Paju X klassist

jutustusega “Kui kõike otsast alata”, Katrin Villard XI klassist jutustusega “Ootamatu kohtumine” ja Gudrun Ojasalu IX klassist jutustusega “Heliseks ometi telefon”.

Ekspeditsioon Siberisse Jäädvustamaks Mahtra sõjameeste mälestust, viibis 10. -23. maini 1983 Siberis ENSV TA noorteadlaste ja Rapla rajooni esindajate ekspeditsioon. Selle koosseisu kuulusid noorteadlased Raivo Tõnurist, Teet Veispak ja Maria Tilk ning Rapla rajoonist Järlepa tõulinnukasvatuse direktor Heldur Malken, Mahtra sovhoosi partorg Eino Salmiste, Kaiu kolhoosi peaökonomist Evald Putnik ja kirjanik Kalju Saaber koos abikaasa Enega. Sõidu peaeesmärk oli mälestuskivi viimine Hans Tertsuse hauale Omski oblasti Kalatšinski rajooni Vana-Viru külas. Mustast graniidist kivi lasi valmistada Järlepa sovhoos.

Ekspeditsiooni esimeseks mureks oli pääseda Vana-Viru küla surnuaiale ja leida üles Hans Tertsuse haud. Ekspeditsiooni teine eesmärk oli koguda materjali eestlaste ja eesti asunduste kohta selles piirkonnas. Siberis viibimist meenutab ekspeditsiooni juht Maria Tilk: “Enne sõitu olime pisut mures, sest tee oli pikk ja keegi ei osanud arvata, mis meid ees ootab. Kuid alates hetkest, mil lennuk maandus Omski lennuväljal, tundsimme kõiges siberlaste hoolitsust. Hoolimata kibekiirest kevadkülvist, ei tekkinud meil kordagi tõrget transpordiga. Tundus, et kõik need, kes meid vastu võtsid, suhtusid meisse kui delegatsiooni, mitte kui ekspeditsiooni. Seetõttu pidime arvestama mitme ametliku kohtumisega, mis olid südamlikud, kuid röövisid meie niigi nappi uurimisaega. Selle leidsime tänu kasele, mis kasvas haual. Surnuaed oli peaaegu maha jäetud ja võssa kasvanud. Puhastasime kohalike pioneeride abiga hauaplatsi ja korrastasime hauakääpa. Vana-Viru elanike hulgas tekitas mälestuskivi avamine suurt elevust. Küla oli üsna kaugel suurematest keskustest ja elanikkond vanapoolne ning väheliikuv. Kohalike elanikega suhtlemisel mõjus neile eriti see, et rääkisime sealsete eestlastega eesti keeles, tundsimme huvi Mahtra Hansu ja ta järglaste vastu, pildistasime perenaiste näputöid ja huvitusime nende igapäevaelust. 15. mail oli väikesel külasurnuaial koos üle saja inimese. Hiljem kuulsime veel paljusid kahetsemas, et ei saanud tulla. Miitingu avas kohaliku kooli direktor Valeri Saveljev. Seejärel eemaldasid Heldur Malken ja Evald Putnik kivilt kätte. Pioneerid esitasid luulepõimiku, mina rääkisin Mahtra sõja sündmustest ja Hans Tertsuse osast selles. Põhikõne oli vene keeles, kuid kuna miitingul oli ka palju eesti keelt rääkivat rahvast, lisisin tervituse ka eesti keeles. Kui kivi ja hauakääbas olid kaetud lilledega, kogunesid kohalikud elanikud meie ümber. Paljud aitasid meil täiendada Hans Tertsuse sugupuud. Kohalik Orlovka 8-klassiline kool lubas hoolitseda, et Hans Tertsuse haud oleks alati korras. Ekspeditsiooni viimased päevad saime töötada Omski oblasti riiklikus keskarhiivis. Leidsime sealt ka väärtusliku toimiku eestlaste väljarännu kohta Siberisse.”

Ekspeditsiooni liige kirjanik Kalju Saaber meenutab: ““ Mahtra omad ” on siin tänini au sees, nad on justkui eri liiki, ehkki Mahtra sõda peegeldub tänasele Siberi eestlasele vaid kauge legendina. Ka räägitakse Mahtra meeste naistest, kes tulid nagu dekabristide naised meestele Siberisse järele.” Maria Tilga arvates täitis ekspeditsioon püstitatud ülesande: “Saime selge ülevaate Siberi eestlaste praegusest elust, saime teada uusi üksikasju Hans Tertsuse elust Siberis, panime kirja tema sugupuu ja tõime kaasa illustreerivat fotomaterjali ning ka poole tunnise lindistuse. Ja mis peamine – Hans Tertsuse haual on nüüdsest peale mälestuskivi, mis ei lase ka sealsete eestlaste mälu kustuda mälestusel sellest Mahtra sõja väljapaistvast tegelasest. Kahjuks ei saa märkimata jätta ka seda kurba tagajärge, et eesti keel ja kultuur Vana-Viru külas hakkab välja surema. 1983. aastal ei olnud selles piirkonnas ühtegi eestikeelset kooli, rääkimata oma laulu- ja pasunakooridest. Eesti keelt mõistsid kõnelda ainult vanad, noored aga oma esiisade keelt enam ei osanud.”

Siberi ekspeditsiooni juht Maria Tilk kõneleb Hans Tertsiuse kivi avamisel 15. mail 1983. a.

EINO SALMISTE foto

Aastapäevale pühendatud kokkutulekust 12. juunil peeti Mahtra mail Rapla rajooni kodu-uurijate ja loodusesõprade piirkondlik kokkutulek. Osavõtjaid oli üle saja. Koosolijatele korraldati ekskursioon, mille alguspunkt oli Järlepa. Seal tervitasid osavõtjaid rajooni kodu-uurimise nõukogu esimees Leonhard Vaide ja ENSV TA kodu-uurimise komisjoni liige Alfred Kasepalu. Järlepa tõulinnukasvatuse direktor Heldur Malken tutvustas külalistele Järlepa ajalugu ja tänapäeva ning majandi tulevikuplaane. Seejärel siirduti Järlepa järve äärde, kus Rapla metsamajandi looduskaitseinspektor Tiit Petersoo andis ülevaate järve ökoloogilisest olukorrast ning rääkis loodus- ja keskkonnakaitsest Rapla rajoonis. Pärast seda külastati Järlepa tõulinnukasvatuse kalkunifarme. Järlepast mindi edasi Mahtra sõja ausamba juurde, kus kodu-uurija Ants Kruusimägi rääkis 1858. aasta ajaloosündmustest. Edasi jätkus kokkutulek Juuru kultuurimajas, kus Mahtra sovhoosi direktor Endel Maltsar ja majandi partorg Eino Salmiste andsid ülevaate majandi minevikust ja tänapäevast. Vaadati ka filme, kuidas on varem Mahtra sõja aastapäeva tähistatud. Samal päeval avati Juuru surnuaial mälestuskivi Mahtra sõjamehe Tõnu Langi haua. Selle kalmu otsimist ja leidmist meenutab Mahtra talurahvamuuseumi direktor Tiia Schmitte: "1983. aasta varakevadel otsisime koos Ants Kruusimäega Juuru kalmistul Mahtra sõjamehe Tõnu Langi hauda. Ants Kruusimägi oli kunagi sellel haul käinud, aga nüüd oli raske võsastunud kalmistuosast seda leida. Ants Kruusimäel oli kaasas vana foto hauast ja lõpuks me selle kalmu õhtupimeduses ka leidsime. Mäletan tema heameelt leitud hauast ja kurvastust, et see nii kaua tähistamata oli. On ju see ainuke Mahtra sõjamehe teadaolev haud Juuru kalmistul". Mälestuskivi avamisel lugesid Juuru keskkooli õpilased luuletusi ja Tiia Schmitte rääkis kokkutulnutele Tõnu Langist. Õhtupoolikul tutvuti Mahtra talurahvamuuseumiga ja kuulati muljeid Siberi-reisist Omski oblastis elavate eestlaste juurde. Tallinna draamateatri näitlejad esitasid kompositsiooni "Elavad dokumendid", mis kõneles Mahtra sõjast. Kompositsiooni aluseks olid Mahtra sõdalaste ülekuulamisprotokollid. Dramatiseeringu autor ja lavastaja oli draamateatri peanäitejuht Mikk Mikiver. Osatäitjad olid: vallatalitaja Hans Tertsius – Martin Veinmann, Pastor Berg – Aksel Orav, Miina Ermes – Helle Pihlak, Tõnu Lang – Johannes Rebane, Ann Tein – Ester Pajusoo, tsaar Aleksander II – Mati Klooren, krahv Keyserling – Tõnu Aav ja ajaloolane – Mikk Mikiver.

Talurahvamuuseumi direktori Tiia Schmitte arvates oli näidend hästi koostatud ja andis meeldiva kunstilise elamuse. Päev lõppes kokkutulekust osavõtjate ühises ringis lõkke ääres.

14. juunil, just sel päeval, kui 125 aastat tagasi toimus Mahtra sõda, korraldas ENSV TA ajalooinstituut Juurus teadusliku konverentsi. Sellest võtsid osa partei rajoonikomitee ja rajooni täitevkomitee töötajad, kodu-uurijad, Juuru keskkooli õpilased ja õpetajad. Aukülalisteks olid revolutsionäär Olga Lauristin ja ajaloolane Moskvast Larissa Zahharova. Avasõnad ütlesid ajaloodoktor Karl Siilivask ja rajooni täitevkomitee esimees Peep Tarre. Akadeemik Juhan Kahkilt oli ettekanne teemal "1858. a talurahvarahutused Eestis". Emotsionaalselt esines Moskva Riikliku Ülikooli dotsent Larissa Zahharova ettekandega "1858. a talurahvarahutused Eestis ja 1861. a Vene talurahvareformi ettevalmistamine". Ta väitis, et Mahtra talupoegade ülestõus kiirendas pärisorjuse kaotamist Venemaal. Mahtra sovhoosi direktor Endel Maltsar andis ülevaate majandi tänapäevast ja tulevikust. Suure huviga kuulati Maria Tilga muljeid ja vaadati slaide ekspeditsioonist Siberisse Vana-Viru külla. Konverents lõppes Tallinna draamateatri näitlejate esitatud kompositsiooniga "Elavad dokumendid". Pärastlõunal külastasid konverentsist osavõtjad Mahtra talurahvamuuseumi, kus samal päeval avati ekspositsioon kollektiviseerimisest ja tänapäevast Rapla rajoonis. Käidi ka Eeru kõrtsis, mille ees kuulati kandle- ja löötspillilugusid. Mahtra sõja ausamba ees peeti miiting, kus Karl Siilivask rääkis Mahtra sõjameeste võitluse tähtsusest ja Mahtra sovhoosi partorg Eino Salmiste näitas verepõldu ning ehitisi, mis valmisid Mahtra sõja juubelite puhuks. Kodu-uurija Ants Kruusimägi kõneles Mahtra sõja sündmustest. Seejärel lugesid Juuru keskkooli õpilased luuletusi ja panid ausamba jalamile lilli. Miitingu lõpetuseks esines külalistele Mahtra talurahvamuuseumi rahvapilliorkester.

Mahtra sõja ausamba ees kõneleb kokkutulnutele kodu-uuri- ja Ants Kruusimägi.

JAAAN NIKKERI fotod 12. juuni 1983

Tallinna Draamateatri peanäitejuhile Mikk Mikiverile antakse üle aukiri näidendi "Elavad dokumendid" lavastamise eest

Spordi- ja kultuurisündmustest. Seoses Mahtra sõja aastapäevaga peeti ka mitmeid spordiüritusi. 29. mail olid Mahtra sõja V mälestusvõistlused ja ka Rapla rajooni I meistrivõistlused kartautode ringrajasõidus. Võistlejaid oli 91, kolm neist isegi Leningradist. Võisteldi viies masinaklassis. Üldarvestuses oli rajooni parim Jaak Reino, kellele kuulus neljas koht. Mahtralastest olid tublimad Marek ja Erik Tammsoo, kes rajooni meistrivõistlustel saavutasid 2. ja 3. koha masinaklassis "Pioneer". Mahtra sõja 125. aastapäevale olid pühendatud ka 4. juunil peetud Mahtra majandkonna IV suvemängud. 25. juunil kell 16 anti Juuru kultuurimaja eest start esimesele Mahtra jooksule. Võistlejaid oli kokku 94. Jooksu marsruut kulges Juurust Mahtra sõjaväljale, kus oli finiš. Mahtra I jooksu võitja au langes rakverelasele Jüri Liiterile, teise koha pälvis Donatas Narmont ja kolmandaks jäi Meelis Minn. Meesveteranidest oli esimene Rein Priks ja poistest Veiko Herodes. Kiireim naine oli Piret Fuchs. Kõige vanem osavõtja oli Lennart Lepikult Inglise, noorim aga Aivar Viikmäe. Mahtra jooks on sellest ajast muutunud traditsiooniks ja seda peetakse igal aastal Mahtra sõja aastapäeva aegu. 25. juunil toimusid seoses aastapäevaga mitmed kultuuriüritused kogu Rapla rajoonis. Öhtul kell 17 avati Mahtra sõja ausamba juures Rapla rajooni noorte XXVI suvepäevad. Avasõnad lausus rajooni täitevkomitee esimees Peep Tarre. Suvepäevalistele anti kätte tunnistused ja lõpetuseks sooviti kõigile toredaid ja lõbusaid laagripäevi Paekülas. Sama päeva öhtul kell 18 algas Mahtras Rapla rajooni rahvapidu. Ilm oli vihmane ja ka pealtvaatajaid oodatust vähem. Talurahvamuuseumi teaduri Arvi Paidla arvates oli pealtvaatajate vähesuses peale halva ilma süüdi ka see, et tehti vähe reklaami. Kardeti, et tuleb kokku palju rahvast ja ei tea, mis jälle juhtub. Rahvapeole olid külla tulnud Lätist Madona rajooni kultuurimaja külakapell ja Kuldiga tarbijate kooperatiivi rahvatantsurühm ning esinejaid kogu Eestist, kokku üle tuhande inimese. Kontsert peeti Mahtra mõisa viinaköögi tiikide juures. Tervitussõnad lausus Peep Tarre. Seejärel kõitis pealtvaatajate tähelepanu vabaõhuetendus, mille stsenaariumi koostajad olid teeneline kultuuritegelane Linda Raus ja Urve Laande. Peo kava oli üles ehitatud näitamaks talupoegade eluolu, tööd ja võitlust möödunud sajanditel. Peo lõpuks kõlas ühendkooridelt Gustav Ernesaksa "Mu isamaa on minu arm", millela ei kujutaks ette ühtegi rahvapidu. Peol osalenud Juhan Märjama arvates oli peol liiga palju laadalikkust: õnneloosid šašlökibaarid, õllemüük ja igasugused kioskid. Osa inimesi vaatas rahvakunstipidu paljud aga saalisid ringi kioskite vahel, seisis pikkades järjekordades ning arvatavasti ei näinudki kontserti. Mahtra sõja 125. aastapäeva pidustustele pani punkti Juuru keskkooli juurdeehituse valmimine. Uut koolihoonet oli Juurus oodatud juba 25 aastat ja nüüd lõpuks see ka valmis. Uues õppekorpuses on viisteist ainekabinetti ja võimla, mille all on lasketiir ja tsiviilkaitseruum. Hoone maksumus oli 900 000 rubla. Uus koolimaja võeti vastu hindega "5", kuid see ei vastanud tegelikkusele, sest juba järgmisel aastal vajas see "väga hästi" ehitatud hoone kapitaalremonti. Uus õppekorpus avati 1. septembril 1983. aastal. Oli päikesepaisteline varasügisene päev. Avamisel ütlesid häid sõnu kultuuriminister Johannes Lott, haridusministri asetäitja Kalju Luts, partei rajoonikomitee I sekretär Ants Luukas, täitevkomitee esimees Peep Tarre ning ümbruskonna majandite ja asutuste esindajad. Ehitajad andsid koolile üle sümbolse uksevõtme. Õpilastelt kõlas Arvi Valdi uue koolimaja avamiseks tehtud laul, mis on sellest ajast alates saanud Juuru kooli hümniks. "Juuru kool, Vilde kool, sinu päralt me tegude rõõm. Oled sa ikka noor, oled tarkusepäikese lõõm."

Mahtra sõda 130

1988. aastal möödus 130 aastat Mahtra sõjast. Viimasest juubeliaastapäevast oli möödas kõigest viis aastat, ent selle aja jooksul oli muutunud nii mõndagi. Taas olid ausse tõstetud Eesti rahvusvärvid – sinine, must ja valge. Kasvanud oli eestlaste eneseteadvus ja ühtekuuluvustunne, rahva mälus täideti mitmed kurvad lüngad, need nn ajaloo valged laigud Eesti ajaloos. Mahtra sõja 130. aastapäeva tähistamine oli juba algul kavandatud ainult Juuru ümbruskonna inimeste jaoks ning selle läbiviimiseks eraldi komisjoni ei moodustatud. Peo kava arutati läbi Mahtra talurahvamuuseumi direktori Tiia Schmitte, teaduri Arvi Paidla, kultuurimaja juhataja Harald Eegi ja Juuru keskkooli direktori asetäitja Tiiu Runno vahel. Nemad olid ka ürituse põhilised organiseerijad. 130. aastapäeva üritused kulmineerusid 14. juunile 1988. Hommikul avati talurahvamuuseumis Rapla rajoonis asunud kihelkondade rahvariiete näitus. Et muuseumis kõigi rahvariiete komplekte ei olnud, sai näitus kokku pandud Eesti Rahva Muuseumi eksponaatide põhjal. Ekspositsioonis olid kenad värvirõõmsad seelikud, käised, tikandid, sinna juurde vööd ja sukad. Väljas oli ka kindaid, sääriseid ja sokke. Näitusel jagas selgitusi ka selle koostaja ja oma ala asjatundja Reet Piiri Eesti Rahva Muuseumist. Kultuurimajas tähistati ajalooapäeva. Peale Mahtra sõja aastapäeva on 14. juuni Eestimaa ajaloos see päev, kui 1941. aastal viidi paljud inimesed oma kodudest teele kauge Siberi poole. Mahtra talurahvamuuseumi direktor Tiia Schmitte luges ette nende nimed, kellel tuli see kurb teekond ette võtta oma kodudest Juurus, Mahtras ja selle ümbruses. Nende süütult kannatanute mälestuseks süüdati küünlad, laulis kultuurimaja segakoor ja seisti leinaminut. Kõnelema hakkas ajaloolane Evald Laasi. Ta rääkis Eesti Vabariigist ja 1941. aasta traagilistest sündmustest Eestimaal. Emotsionaalne esinemine, põhjalik ajalootunnetus, vaba esinemismaneer – kõik see köitis kuulajaid. Etnoloog Reet Piiri rääkis Lõuna-Harjuma ja Ida-Läänemaa rahvariietet. Juuru kihelkonna folkloorist kõneles Mikk Sarv. Koos rahvaga lauldi ka üks Juuru kihelkonna rahvalaul. Seejärel luges Ave Märjama ette oma kodu-uurimusliku töö õpetajast, kodu-uurijast ja kultuuritegelasest Ants Kruusimäest. Ettekanded kuulatud, siirdusid ajalooapäevast osavõtjad Juuru kalmistule. Käidi Ants Kruusimäe ja Tõnu Langi kalmudel, loeti luuletusi, süüdati küünlad ja pandi lilli. Sama päeva õhtul pidi toimuma kultuurimaja taga segakooride laulupidu. Enne seda käisid lauljad Mahtras, kus pandi lilli Mahtra sõja ausambale. Seal peeti ka lauluproov, kuid see ei meeldinud kohalikele elanikele, kes lootsid kuulata ilusat kontserti. Lauluproovi oleks võinud teha ka kusagil mujal. Mahtrast tuli rongkäik Juuru. Taas lehvitsid selle ees sinimustvalged lipud nagu 55 aastat tagasi, Mahtra sõja 75. aastapäeval. Astuti läbi Eeru kõrtsist, kus joodi piduõlut, sealt siirduti Juuru kultuurimaja juurde, kuhu oli kogunenud kontserti kuulama paarsada inimest. Kõigepealt astusid kontserdil esile segakoorid. Nad laulsid mitmeid Eesti ärkamisaegseid laule. Samuti kõlasid nende esituses Ülo Vinteri “Põhjamaa” ja Rene Eespere “Ärkamisaeg”. Kontserdi lõpuks kõlas üle vaikselt jäänud Juuru Gustav Ernesaksa “Mu isamaa on minu arm”. Suure poolehoiu võitis pealtvaatajate seas rahvakunstiansambel Leigarid oma särtsakate ja lustakate rahvatantsudega. Eriti suur elevus tekkis aga siis, kui Leigari tantsijad ka pealtvaatajaid endaga koos tantsima viisid. Pidulõppeski ühises tantsu ja mänguringis. Pealtvaatajate arvates oli see sõbralik ja kõigiti sümpaatne pidu. *

Hiljem on tähistatud veel mitu korda Mahtra sõja aastapäeva. Ka 150. aastapäeva tähistamine, mis hiljuti oli, on tänaseks ajalugu .

Lõpp